

A 9. SZÁZADI SZLÁV VÁNDORLÁS HORVÁTOK, SZERBEK ÉS MORVÁK HONFOGLALÁSA

A magyar honfoglalás politikai-etnikai környezete, a Kárpát-medence 9. századi története a magyar kutatás által viszonylag kevésbé vizsgált, azonban kiemelkedő jelentőségű kérdés. Tanulmányom a Kárpát-medence és környezetének 9. századi etnikai-politikai változásait, népmozgásait, átrendeződéseit mutatja be korabeli forrásaink alapján. Ezek elsősorban frank–bajor és itáliai latin nyelvű évkönyvek, életrajzok, földrajzi munkák, ezek mellett kisebb mértékben görög és szláv nyelvű források is segítséget nyújtanak a korabeli viszonyok megismeréséhez.

Az avar hatalom összeomlása nyomán a 800 körüli években Közép-Európa frank fennhatóság alá került. Nagy Károly az avarok és hunok elleni háborút követően „...mindkét Pannóniát és átellenben a Duna másik partján Dáciát, Isztriát, Liburniát és Dalmáciát is (...) azután az összes barbár és vad nemzetet, melyek a Rajna és a Visztula folyók és az óceán, valamint a Duna között helyezkednek el (...) Germániát lakják, úgy leigázta, hogy azok adóját megszerezte. Ezek között vannak különösen a wilzek, sorabok, abodriták és csehek – ugyanis ezekkel háborút indított, mások, sokkal nagyobb számban, önként meghódoltak.”¹

A következő évtizedek politikai-katonai instabilitása során forrásaink nagyarányú szláv népmozgásokról tanúskodnak az Elba vidéke és a Balkán közötti régióban. Azonos nevű szláv törzsek tűnnek fel a Kárpátoktól északra és a Balkánon egyaránt. Az abodriták forrásainkban az Elba mellett, a szászok szomszédságában szerepelnek a 789., 795., 798., 799., 800., 804., 808., 815., 817., 819., 821. években és 860 körül.² Mellettük a wilzek a 799., 809., 811., 812. és 823. években és 860 körül jelentkeznek.³ A sorabokat ugyanitt 806, 816, 822, 860 körül, 869-ben, 880-ban, 871–899 között és a 10. században is említik.⁴ Keletebbre a (fehér) horvátok 871–899 és 943–947 között, majd a 10. század közepén jelentkeznek.⁵ A 810-es évek végétől hasonló nevű szláv törzsek délen, a Balkánon tűnnek fel. A keleti abodriták a bulgárok szomszédjaként a Duna menti Dáciában, az Al-Duna és Temes fo-

¹ Vita Karoli Magni. 13–14.: „...utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam (...) deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam [Weichsel] fluvios oceanumque ac Danubium positae (...) Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemani – cum his namque bello conflixit; ceteras, quarum multo maior est numerus, in deditionem suscepit.”

² Annales Regni Francorum. 97., 103–104., 107., 118., 121., 125., 128–129., 141–142., 147., 149–150., 157.; Bajor geográfus: *Veszprém* 1996. 135.

³ Annales Regni Francorum. 107., 128–129., 135., 137., 160.; Bajor geográfus: *Veszprém* 1996. 135.

⁴ Annales Regni Francorum. 121., 145.; Annales Fuldenses Pars I. Seligenstadensis. 22.; Bajor geográfus: *Veszprém* 1996. 135.; Annales Fuldenses Pars II. 67., 94–95.; Description of Europe: MHK 2000. 314–315.; Sefer Yosippon: *Székhely* 2001. 107.

⁵ Description of Europe: MHK 2000. 314–315.; Al-Mas‘ūdī: *Kmoskó* 2000. 199–200.; Sefer Yosippon: *Székhely* 2001. 107.

lyók közötti régióban laktak (818, 824).⁶ A déli sorabok Dalmácia nagy részét birtokolták (822, 823).⁷ Dalmácia ura, Borna és a Dráva–Száva közötti szlávok feje, Ljudevit a DAI szerint a Pannoniába és Illiricumba települt (l. DAI) horvátok feje lehetett (818, 819, 820).⁸ Azonos népnevek az etnikai tudat egyik legfontosabb elemeként e törzsek etnikai azonosságára mutathatnak. Nagy földrajzi távolságuk egykori szétvándorlásukra utalhat.

A nyugati szlávok délre, a Balkánra történt elvándorlását írott forrás is hírül adja. A *De Administrando Imperio* (DAI) néven ismert 10. század közepi forrásunk híradásából részletesen értesülünk a horvátoknak és a szerbeknek az Elba–Odera–Visztula forrásvidékéről történt elvándorlásáról a Balkánra. A DAI horvátok és a szerbek Balkánra vándorlását Herákliosz császár (610–641) idejére teszi: „A horvátok akkortájt Bajjivarián túl laktak, ahol ma a fehér horvátok vannak. De egy nemzetség kiválván ezekből, tudniillik öt fitestvér (...) népükkel együtt Dalmáciába mentek...” „A többi horvát Frankország táján maradt, és most, belochrovátúnak, azaz fehér horvátoknak nevezik őket s saját fejedelmük van. Ottónak, Frankország, azaz Szászország nagy királyának alattvalói, keresztelelnek...”⁹ „A horvátok, akik most Dalmáciában laknak, a keresztelelten s a fehéreknek is nevezett horvátoktól származnak, akik Turkián túl, Frankországhoz közel laknak, és a keresztelelten szerb szlávokkal határosak.”¹⁰ „...a szerbek a keresztelelten szerbektől származnak, akiket fehéreknek is neveznek, s akik Turkián túl azon a helyen laknak, melyet ők Boíkinék neveznek, s ahol szomszédos velük Frankország, úgyszintén a fehérek is nevezett keresztelelten Nagy [Megálé] Horvátország is...”¹¹ Ezekhez hasonlóan értesülünk egy régebbi, keresztelelten Moráviáról is: a türkökkel határos a „délre eső vidéken Nagy [Megálé] Moravia, azaz Szvjatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak.”¹² Sirmionon és Belgrádon túl van a „keresztelelten Nagy [Megálé] Morávia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvjatopluk uralkodott”.¹³ De ez az ország is feltűnik a horvátok és szerbek esetében a régi lakóhelyre utaló „megálé” jelző nélkül: „...Moravia fejedelme, Szvjatopluk...”¹⁴ „A türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és a Száva folyó között.”¹⁵ Vajon milyen történelmi eseményekkel magyarázható a két abodrita csoport, a két Horvátország és a két Szerbia (sorabok, szorbok) létrejötte, és ezekhez hasonlóan számolhatunk-e két Morávia létezésével is? Elképzelhető-e a szláv népmozgások összefüggése? Milyen mértékben érinthette e nagyszabású átrendeződés a Kárpát-medencét? Kérdéses, hogy az avar korban vagy azt követően, a 9. század folyamán számolhatunk-e inkább jelentős szláv átvándorlásokkal a Kárpát-medencén, illetőleg oda történt bevándorlásokkal?¹⁶

⁶ *Annales Regni Francorum*. 149., 165–166.

⁷ Uo. 158.; *Annales Fuldenses Pars I. Seligenstadensis*. 21–23.

⁸ *Annales Regni Francorum*. 149–151., 152–153.

⁹ DAI 1950. cap. 30., 142–143.

¹⁰ Uo. cap. 31., 147–149.

¹¹ Uo. cap. 32., 152–153.

¹² Uo. cap. 13., 64–65.

¹³ Uo. cap. 40., 176–177.

¹⁴ Uo. cap. 41., 180–181.

¹⁵ Uo. cap. 42., 182–180.

¹⁶ Ennek valószínűtlenségére figyelmeztet Bóna István: *Bóna* 1999. 184–186.

A szétvándorlás lehetséges történelmi háttere

Az északi szláv törzsek a Frank Birodalom keleti, Elbán túli terjeszkedése során lezajlott katonai expedíciók kapcsán tűnnek fel a forrásainkban. A szász háborúk során elsőként az abodritákkal és a wilzekkel találkozunk a frankok szövetségeseiként a 795., 798., 799. és a 804. években. Ez utóbbi évben az abodriták területet nyertek a szászok rovására a frankok jóvoltából az Elbán túl.¹⁷ Az Elbától keletre élő szorbok is hamarosan a frank hatalom látókörébe kerültek. 806-ban a frank uralkodó fia vezetett sereget földjükre, fejedelmüket megölte, két várat is építtetett seregével, és a szlávokat megbékítette.¹⁸ A 808. évben előbb a dánok támadtak az abodritákra, majd Szászország határainak biztosítása céljából frank és szász sereg foglalt el szláv várakat az Elbánál, azon hidat verve átkelt, és két ottani szláv törzsre (linonok, smeldingek) támadt, majd visszavonult Szászországba.¹⁹ 811-ben újabb sereg támadt a linonokra, helyreállítva a 810-ben a Wilzek által lerombolt erődöt az Elba partján.²⁰ A következő évi hadjárat során a frankok túszokat szedtek a Wilzektől.²¹ 815-ben a császár parancsára a szászok és abodriták készültek hadjáratra a dán belviszály kapcsán.²² 816 kora tavaszán szász–keleti frank katonai expedíció indult a szorbok ellen.²³ A 817. évben az abodriták között támadt viszály Thrasco/Drasco fejedelem halála után. A főhatalmat Slaomir ragadta magához, a fejedelem fiával, Ceadragussal szemben. Utóbbi támogatására az Elbán túlra frank sereg érkezett, ám küldetése az abodriták erőteljes ellen-

¹⁷ Annales Regni Francorum. 97.: a. 795. „...Witzinum, regem Abodritorum, cum Albim traiceret, in dispositas a Saxonibus insidias in ipso flumine incidisse et ab eis esse interfectum.” Uo. 103–104.: a. 798. „...Saxones Transalbiani occasionem nauti legatos regis...Saxoniae inter Albiam ac Wisuram interiacet, totum ferro et Nordliudi contra Thrasuonem ducem Abodritorum...proelio acie victi sunt...” Uo. 107.: a. 799. „Misit interea Karlum filium suum ad Albim cum parte exercitus propter quaedam negotia cum Wilzjs (Uuicis) et Abodritis disponenda et quosdam Saxones de Nordliudis recipiendos.” Uo. 118.: a. 804. „Aestate autem in Saxoniam ducto exercitu omnes, qui trans Albiam et in Wihmuodi habitabant, Saxones cum mulieribus et infantibus transtulit in Franciam et pagos Transalbianos Abodritis dedit.”

¹⁸ Uo. 121.: a. 806. „...veniens Karlum filium suum in terram Sclavorum, qui dicuntur Sorabi, qui sedent super Albim fluvium, cum exercitu misit; in qua expeditione Miliduoch Sclavorum dux interfectus est, duoque castella ab exercitu aedificata...Sclavisque pacatis Karlus...”

¹⁹ Uo. 121., 125.: a. 808. „Et quia nuntiabatur Godofridum regem Danorum in Abodritos cum exercitu traiecisse, Carlum filium suum ad Albiam cum valida Francorum et Saxonum manu misit, iubens vesano regi resistere, si Saxoniae terminos adgredi temptaret. Sed ille statim per aliquot dies in litore habitis, expugnatis etiam et manu captis aliquot Sclavorum castellis cum magno copiarum suarum detrimento reversus est.” „Filius autem imperatoris Carlus Albiam ponte iunxit et exercitum, cui praeerat, in Linones et Smeldingos qui et ipsi ad Godofridum regem defecerant, quanta potuit celeritate transposuit populatisque circumquaque eorum agris transito iterum flumine cum incolomi exercitu in Saxoniam se recepit.”

²⁰ Uo. 135.: a. 811. „...in tres partes regni sui totidem exercitus misit, unum trans Albiam in Linones, qui et ipsos vastavit et castellum Hobbuoki superiori anno a Wilzjs destructum in ripa Albiae fluminis restauravit...”

²¹ Uo. 137.: a. 812. „Expeditio facta ad Wilzjos, et ab eis obsides accepti.”

²² Uo. 141–142.: a. 815. „Iussum est ab imperatore, ut Saxones et Abodriti ad hanc expeditionem prae-
pararentur...”

²³ Uo. 145.: a. 816. „Hieme transacta Saxones et orientales Franci expeditionem in Sorabos sclavos...”

állása miatt sikertelen volt.²⁴ 822-ben a keleti szász határok biztosítása volt a cél a szorbok földje irányában.²⁵

A gyakori frank támadások mellett forrásainkból a szláv törzseken belül és a közöttük kialakult konfliktusokról is értesülünk. A Frank Évkönyvek szerint 808-ban az abodriták két fejedelme (dux – valószínűleg két törzs feje) között kialakult konfliktus végződött egyikük halálával. A győztes mindkét abodrita csoport felett átvette a hatalmat.²⁶ 809-ben a győztes abodrita fejedelem, Thrasco/Drasco, a szászok segítségével és egyetértésével szomszédjai, a wilzek földjét tűzzel-vassal pusztította, hazatérve a smeldingek várait ostromolta meg.²⁷ 817-ben Thrasco/Drasco abodrita fejedelem utódlása körül tört ki viszály.²⁸ 819-ben a fejedelmi hatalmat birtokló Sclaomirt hűtlensége miatt szász–frank sereg vitte a császár elé. Az abodriták előkelői pedig sok bűne miatt száműzték és helyébe Thrasco/Drasco fiát, Ceadragust tették fejedelemmé.²⁹ 821-ben azonban egyesek Sclaomirt kívánták újra fejedelemmé tenni, ám az hazatérőben Szászországban megkeresztelkedett és meghalt.³⁰ 823-ból arról értesülünk, hogy a wilzek uralkodója, Liubus király megosztotta fiai között országát. Liubus a keleti abodriták elleni hadjáratra indult, a wilzek népe, szokását követve, az idősebb Milegastust tette meg urának, aki méltatlan módon ifjabb testvérét rangjától megfosztotta. Az idősebb fiú magának követelte az egész országot, döntés végett a császár színe elé járultak. A császár a nép akaratát elfogadva, az ifjabb testvér méltóságát elismerve,

²⁴ Uo. 147.: a. 817. „Nuntiatate defectione Abodritorum et Sclaomiri comitibus tantum, qui iuxta Albim in praesidio residere solebant, in terminos sibi commissos tuerentur, per legatum mandavit. Causa defectionis erat, quod regiam potestatem, quam Sclaomir eatenus post mortem Thrasconis solus super Abodritos tenebat, cum Ceadrago filio Thrasconis partiri iubebatur; quae res illum tam graviter exacerbavit, ut adfirmaret se numquam posthac Albim fluvium transiturum neque ad palatium venturum. Statim missa trans mare legatione innoxit amicitias cum filiis Godofridi et, ut exercitus in Saxoniam Transalbianam mitteretur, impetravit. Nam et classis eorum per Albiam usque ad Esesfeld castellum venit, quae totam Sturiae fluminis ripam devastavit, et Gluomi custos Nordmannici limitis pedestres copias ducens simul cum Abodritis terreno itinere ad ipsum castellum accessit. Quibus cum nostri fortiter restitissent, omnia castelli obpugnatione discesserunt.”

²⁵ Annales Fuldenses Pars I. Seligenstadensis. 22.: a. 822. „...parte orientalis Saxoniae quae Soraborum finibus contigua est... limitem unius leugae spatio porrectum...”

²⁶ Annales Regni Francorum. 125.: a. 808. „Nam licet Drasconem ducem Abodritorum popularium fidei diffidentem loco pepulisset, Godelaibum alium ducem dolo captum patibulo suspendisset, Abodritorum duas partes sibi vectigales fecisset...”

²⁷ Uo. 128–129.: a. 809. „Thrasco vero dux Abodritorum, postquam filium suum postulanti Godofrido obsidem dederat, collecta popularium manu et auxilio a Saxonibus accepto vicinos suos Wilzos adgressus agros eorum ferro et igni vastat; regressusque domum cum ingenti praeda accepto iterum a Saxonibus validiori auxilio Smeldingorum maximam civitatem expugnat atque his successibus omnes, qui ab eo defecerant, ad suam societatem reverti coegit.”

²⁸ Uo. 147.: a. 817. „Causa defectionis erat, quod regiam potestatem, quam Sclaomir eatenus post mortem Thrasconis solus super Abodritos tenebat, cum Ceadrago filio Thrasconis partiri iubebatur...”

²⁹ Uo. 149–150.: a. 819. „Sclaomir Abodritorum rex, ob cuius perfidiam ulciscendam exercitus Saxonum et orientalium Francorum eodem anno trans Albiam missus fuerat, per praefectos Saxonici limitis et legatos imperatoris, qui exercitui praerant, Aquasgrani adductus est. Quem cum primores populi sui, qui simul iussi venerant, multis criminibus accusarent et ille rationabili defensione obiecta sibi refellere non valeret, exilio condemnatus est et regnum Ceadrago Thrasconis filio datum.”

³⁰ Uo. 157.: a. 821. „Sed quia Ceadragus Abodritorum princeps perfidiae et cuiusdam cum filiis Godofridi factae societatis notabatur, Sclaomir emulus eius in patriam remittitur; qui, cum in Saxoniam venisset, aegritudine decubuit perceptoque baptismi sacramento defunctus est.”

döntését esküjükkel megerősítve hazájukba küldte őket.³¹ Az ország megosztása a testvérek között szokás lehetett a szlávoknál, a wilzek mellett a horvátok és a szerbek is gyakorolták, és talán az abodriták belviszályát is ez okozta. A frank hatalom megjelenése a térségben felboríthatta a szláv fejedelemségek megszokott belső rendjét, a fokozódó külső nyomás magyarázhatja a hatalomkoncentráció nyilvánvaló jeleit. A hagyományos hatalommegosztás és a szükségessé váló hatalomkoncentráció ellentéte eredményezhette a fejedelmi családok főhatalomból kimaradt egyes tagjainak az irányításuk alá tartozó néprészekkel történő önállósulását. A déli irányba történő elvándorlást a bizánci civilizációnak a nomád példákából ismert vonzása mellett a politikai realitások, a nyugati határokon a frank államszervezet kiépülése, déli irányban pedig az avar politikai-katonai hatalom súlyos meggyengülése magyarázhatja.

A horvát hagyományok hét testvér által vezetett honfoglalók emlékét őrizték meg, akik az avaroktól foglalták el Dalmáciát, egy részük pedig Illyricumot és (Alsó-)Pannoniát. Mindkét csoportnak saját fejedelmei voltak.³² Itt is a fejedelmi család hatalommegosztásáról lehet szó. A *Historia Salonitana* igen hasonló történetet ad elő a horvát megtelepülésről. „Polonia részeiről Totillával eljött a nemeseknek hét vagy nyolc törzse...” „Ezek Croatia földjét a maguk számára alkalmas lakóhelynek látták, mert ott csak szóróványosan maradtak lakosok; ezt a földet ezért vezérüktől maguknak kérték, és meg is kapták. Helyben maradván kezdtek elnyomni a bennszülötteket, s erőszakkal kényszerítették őket szolgálatukra. Ez a vidék ősidőktől fogva a Curetia nevet viselte, s azok a népek, amelyeket most horvátoknak (Chroate) mondanak, Curetes vagy Coribantes [karantán?] néven szerepeltek...” „Azok a népek tehát összekeveredtek, s egyetlen nemzetséggé váltak: életmódban, szokásokban hasonlókká, egy nyelvűekké.” „A többség gótoknak (Gothi) s ugyanúgy szlávoknak (Sclavi) is mondotta őket azok sajátos elnevezése nyomán, akik Polóniából jöttek.”³³ Forrásunk a DAI-val egyezően származtatja a horvátokat Polóniából. A DAI a szerbek szétköltözését kifejezetten két testvér uralomra kerüléséhez köti, akik apjuk után örökölték az uralmat a frankok és a régi, fehér Horvátország közötti kereszteletlen, fehér Szerbia felett. Az egyik testvér Heráklizosz császár védelme alá vonult a nép felével együtt, aki Thessalonica tartományában telepítette le őket. Később a császár engedélyével a szerbek vissza akartak térni saját hazájukba, de a Dunán átkelve megbánták ezt, és Belgrád kormányzóján keresztül másik földet kértek a császártól. Az pedig az avaroktól elpusztított mai Szerbia, Paganía, Zachlúm, Terbounía és Kanalitía földjét adta nekik, megkeresztelve őket.³⁴

³¹ Uo. 160.: a. 823. „...duo fratres, reges videlicet Wilzorum, controversiam inter se de regno habentes ad praesentiam imperatoris venerunt, quorum nomina sunt Milegastus et Cealadragus. Erant idem filii Linbi regis Wilzorum; qui licet cum fratribus suis regnum divisum teneret, tamen, propter quod maior natu erat, ad eum totius regni summa pertinebat. Qui cum commissio cum orientalibus Abodritis proelio interesset, populus Wilzorum filium eius Milegastum, quia maior natu erat, regem sibi constituit; sed cum is secundum ritum gentis commissum sibi regnum parum digne administraret, illo abiecto iuniori fratri regium honorem deferunt: quam ob causam ambo ad praesentiam imperatoris venerunt. Quos cum audisset et gentis voluntatem proniorem in iunioris fratris honorem agnovisset, statuit, ut is delatam sibi a populo suo potestatem haberet, ambos tamen muneribus donatos et sacramento firmatos in patriam remisit.”

³² DAI 1950. cap. 30., 142–143.: „...öt fitestvér, Klukász, Lóvelosz, Koszéntzisz, Muchló és Chrovátosz és két leánytestvér, Tuga és Buga népükkel együtt Dalmáciába mentek...”

³³ *Szádeczky-Kardos* 1998. 154.

³⁴ DAI 1950. cap. 32., 152–153.

A 11. század eleji óorosz krónika, a *Poveszty Vremenih Let* más jellegű szétvándorlás emlékét őrizte meg. A PVL soraiban fennmaradt szájhagyomány a korabeli írott forrásokkal szemben a Duna mentétől észak felé, a Visztulához és északkeletre, a Dnyeperhez történt szláv vándorlásról tud.³⁵ Feltűnő, hogy a bolgárokon kívül a balkáni szláv törzsekről nem emlékezik meg forrásunk, a morvák mellett a cseheket, majd a fehér horvátok után a szerbeket (szorbok) és a karantán szlovéneket ismerteti csupán. Forrásunk a balkáni szlávokat még az egységes szláv (slověne) néven ismeri. A PVL soraiban megőrzött szájhagyomány a horvátok, szerbek és morvák balkáni vándorlását megelőző állapotot tükrözheti. A kortárs, 830–860 közötti időszakra keltezhető földrajzi leírás, az ún. Bajor geográfus munkája a szeverjánoktól származtatja a szláv *gens*eket.³⁶

A szétvándorlás időpontja

A 9. század elejének mozgalmas időszakában a korábban északon, az Elba vidékén ismert szláv törzsekkel azonos nevű törzsek tűnnek fel az írott beszámolókból a Kárpát-medencétől délre eső balkáni tájakon. Északon, az Elba vidékén a következő szláv törzsekről tudunk. 822-ben, Ljudevit balkáni lázadásának leverése után a birodalommal szomszédos szláv törzsek, az abodriták, szorbok, wilzek, csehek, morvák, praedenecentik és a Pannóniában lakó avarok küldöttségei járultak a császár színe elé.³⁷ 830–860 tájáról szintén fennmaradt a szomszédos szláv törzsek feljegyzése. A dán határtól délkelet felé haladva többek között az északi abodriták, wilzek, szorbok, dalamancok, csehek, morvák, bolgárok, majd a déli morvák szerepelnek. A birodalommal közvetlenül szomszédos törzsek után a

³⁵ PVL 2015. 19–20.: „Sok idő múltán a szlávok (slověni) a Duna mentén telepedtek meg, ahol most az Ugor- és Bolgárföld van. Ezeknek a szlávoknak az utódai szétszéledtek a földön, és arról a helyről kapták a nevüket, ahol megtelepedtek. Így azokat, akik a Morava folyó mentén telepedtek le, morváknak (morava) nevezték el, a többieket pedig cseheknek nevezték. És a fehér horvátok (chorvate bělii), a szerbek (sereb) és a szlovének (chorutane) [karantánok] ugyanazok a szlávok. Amikor a volohok (frankok) rátámadtak a Duna menti szlávokra, letelepedtek közöttük, és sanyargatták őket, akkor ezek a szlávok a Visztulához vándoroltak, és a ljah (ljachove) nevet kapták. Ezen ljahokról kapták a nevüket a poljanok (poljane), más ljahok pedig luticsoknak (lutiči), mások mazoviaiaknak (mazovšane), és megint mások pedig pomorjanoknak nevezték magukat. Hasonlóképpen ezek a szlávok is elmentek, letelepedtek a Dnyeper mentén, és poljanoknak (tisztáson, mezőségben lakók) nevezték őket, mások a drevljan nevet kapták, mert erdőkben telepedtek meg; és megint mások a Dvina és Pripjaty között telepedtek le, és a dregovics (dregoviči) nevet kapták; mások a Dvina mentén telepedtek meg, őket a Dvinába ömlő Polota folyócskáról polocsanoknak (poločane) nevezték el. Azokat a szlávokat (slověni), akik az Ilmeny (Ilmer)-tó környékén telepedtek le, a saját nevükről nevezték el szlávoknak. Ezek építettek egy várost, és a Novgorod nevet adták neki. Mások pedig a Gyeszna, a Szejm és a Szula mentén telepedtek le, és a szeverjan (sēver) nevet kapták. Így vándorolt szét a szláv nép, és a nevéből az írását is szlávoknak (slověnskaja) hívják.”

³⁶ Bajor geográfus: *Veszprény* 1996. 159.: „*Zeriuani quod tantum est regnum ut ex eo cunctae gentes Sclauorum exortae sint et originem sicut affirmant ducant.*”

³⁷ Annales Regni Francorum. 159.: „*In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Bebeimorum, Marvanorum, Praedenecentorum, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.*”

tőlük keletre élők következnek, újból északról kezdve az első a keleti abodriták.³⁸ 869-ben a szorbok, siuslik és csehek mint a thüringek szomszédai szerepelnek.³⁹ 880-ban a dalamanok, csehek és szorbok a szászok szomszédjaiként tűnnek fel.⁴⁰ Nagy Alfréd (871–899) leírásában olvashatjuk, hogy „A *Maroaro*-któl nyugatra vannak a Dyring-ek [thüringek] és a *Beheme*-k. Maroarolande-től északkeletre vannak a *Dalemens*-ek, ezektől keletre a *Horithi*-k, északra a *Surpe*-k.”⁴¹ A 10. század közepén az északi szlávok „*Morava, Karvati, Sorbin*, Lučohanin, Lwwmn (Ljachin?), Krakar, *Bojmin*” törzseiről tudunk.⁴² 943–947 között *Al-Mas’ūdī* a *Walīnāna*, *Uštutrāna*, *Dūlāba*, *Nāmġin*, *Manābin* (királyuk *Ratimīr*), *Sarbin*, *Morāwa*, *Horwatīn*, *Šāšīn*, *Ġuššānīn*, *Brānīgābīn* fajtáikat ismerteti.⁴³ 1172-ben pedig a szláv krónika szerint „...ab austro *Boemos* et eos qui dicuntur *Moravi* sive *Karinthi* atque *Sorabi*” vannak.⁴⁴

A fentiekkel azonos nevű törzseknek a balkáni frank–bolgár határvidéken történt megjelenéséről és az ennek következményeként kialakult súlyos konfliktusokról több forrás is beszámol. 818-ban az abodriták, guduscanik és timocsánok követei, akik nemrég váltak ki a bulgárok szövetségéből és a frank határokat megközelítették, valamit Ljudevit, Alsó-Pannónia szláv fejedelmének követei járultak a császár színe elé.⁴⁵ A következő évben a timocsánok támadtak új szövetségeseikre, a frankokra, ezt követte Ljudevit lázadása a Dráva–Száva közén és Borna dalmát fejedelem beavatkozása (819–823).⁴⁶ A lázadó elleni nagyszabású frank katonai felvonulás Felső-Pannóniát is érintette, Alsó-Pannónia politikai-ethnikai viszonyait pedig tovább bonyolította.⁴⁷ A lázadás kapcsán tűnik fel a másik északi

³⁸ Bajor geográfus. *Veszprémy* 1996. 159.: „*Isti sunt qui propinquiiores resident finibus Danaorum quos uocant Nortab-trezi... per ducos partitae... Vuilci...Linaa est populus...prope illis resident quos uocant Bethenici, et Smeldingon, et Morizani... Iuxta illos est regio, quae uocatur Surbi. ... Iuxta illos sunt quos uocantur Talamünzi... Betheimare... Marbarii... Vulgariū regio est immensa et populus multus... Est populus quem uocant Merehanos... Iste sunt regiones quae terminant in finibus nostris. Isti sunt qui iuxta istorum fines resident. Osterabtrezi...*”

³⁹ *Annales Fuldenses Pars II.* 67.: „*Sorabi et Siusli iunctis sibi Behemis et ceteris circumcirca vicinis antiquos terminos Thuringiorum transredientes plurima loca devastant et quosdam sibi incante congregientes interficiunt.*”

⁴⁰ Uo. *Meginhardus.* 94–95.: „...*Sclavi, qui uocantur Dalmatii [Dalmanzi] et Behemi atque Sorabi caeterique circumcirca vicini...Saxonum...*”

⁴¹ *Description of Europe:* MHK. 2000. 314–315.

⁴² Sefer Yosippon: *Székeley* 2001. 107.

⁴³ *Al-Mas’ūdī.* *Kmoskó* 2000. 199–200.

⁴⁴ *Chronica/Annales Slavorum:* CFHH II. 1937–1943. 1129.; *Chronicon Slavicum Parochi Suse-lensis:* CFHH I. 1937–1943. 683.

⁴⁵ *Annales Regni Francorum.* 149.: a. 818. „...*legati Abodritorum [orientalium cf. a. 824], uidelicet ac Bornae ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Ljudeviti ducis Pannoniae inferioris...*”

⁴⁶ Uo. 150–151.: a. 819. „*Timocianorum quoque populum, qui dimissa Bulgarorum societate ad imperatorum venire ac dicioni eius se permittere gestiebat, ne hoc efficeret, ita intercepti ac falsis persuasionibus inlexit, ut omisso quod facere cogitabat, perfidia illius sociis et auditor existeret.*” „*Contra Ljudevitum quoque Sclavum in Pannonia rebellantem...*” „...*quem (Ljudevitum) iuxta Dravum fluvium...Borna vero dux Dalmatiae...ad Colapium fluvium...Guduscani domum regressi iterum a Borna se subiguntur...*”

⁴⁷ Uo. 152–153.: a. 820. „...*tres exercitus contra Ljudevitum mittuntur...unus de Italia per Alpes Noricas, alter per Carantanorum provinciam, tertius per Baioariam et Pannoniam superiorem intravit... longitudine itineris et Dravo flumine...qui per Pannoniam superiorem iter fecerat, in transitu Dravi fluminis...reversis Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant...*”

törzs, a szorb Dalmácia területén.⁴⁸ A *dicuntur* („mondják”) kifejezés használata arra utalhat, hogy a szorbok nem sokkal 822/823 előtt foglalhatták el Dalmácia nagy részét.

Az abodriták ugyanebben az időben a bulgárok szomszédjaiként jelennek meg. 824-ben a bulgárok követivel egy időben az abodriták legációja is a frankokhoz érkezett, akik az Évkönyvek szerint a bulgárokkal határosak, Dacia Duna menti részein laknak, és az őket fenyegető bulgárok ellen kérnek támogatást. Itt a már 818-ban említett keleti abodritákról lehet szó, akik a köznyelvben a praedenecenti nevet is viselik a szöveg szerint.⁴⁹ A praedenecenti név ezek szerint a feljebb említett 822-es találkozó esetén is a keleti abodritákat jelölhette, akik akkor a csehek és a morvák után szerepelnek. A következő évben a császár a bulgár követséggel tárgyalt Bulgária és a Frank Birodalom határaitól. A megállapodást a határról a következő évben újabb bulgár követség kérelmezte, ellenkező esetben annak egyoldalú megvédését helyezve kilátásba. A császár, híreket hallva a bulgár uralkodó elmozdításáról vagy haláláról, válaszát elhalasztotta. Azonban hiába küldte a karantánok földjére bizalmas embereit, közöttük az avar és pannón limes őrgroffjait, biztos hírek híján megállapodás nélkül kellett hazaküldenie a bulgár követeket. Az őrgroffok a bulgárok ellenséges mozgolódásáról sem tudtak semmi biztosat jelenteni.⁵⁰ A bizonytalankodásnak meg is lett az ára. A következő, 827. évben a bulgárok saját kézbe vették a rendteremtést a folyamatosan mozgó szláv törzsek felett irányítást gyakorolni képtelen frank kormányzat helyett. A Dráván felhajózó bulgár had tűzzel-vassal pusztította (Alsó-)Pannónia szlávjait, fejedelmeiket elűzte és helyükbe bulgár kormányzókat állított.⁵¹ Ez a bulgár akció a bulgár végekre erőszakosan beköltöző északnyugati szláv törzsek (sorabok, abodriták) és az ekkor a bulgároktól elszakadó törzsek (timocsánok, moravljánok) ellen irányulhatott. E szláv törzsrészek a mai Észak-Szerbiában húzódó frank–bulgár ütközőzónába települve okozták a 827–831 közötti frank–bulgár háborúhoz vezető feszültségeket. A 810-es, 820-as évek szláv vándorlása az Elba-vidéki szláv törzsek (abodriták, wilzek, sorabok) elleni sorozatos frank támadások, valamint a gyakori ország-megosztások miatt indulhatott meg.

⁴⁸ Uo. 158.; *Annales Fuldenses Pars I. Seligenstadensis*. 21–23.: a. 822/823. „*Lindewitus...qui superiore anno propter exercitum contra se missum relicta Siscia civitate ad Sorabos, qui magnam Dalmatie partem obtinere dicuntur, fugiendo se contulit, cum iterum in Dalmatas ad Lindemublsun avunculum Bornae ducis pervenisset...*”

⁴⁹ *Annales Regni Francorum*. 165–166.: a. 824. „...*legati regis Bulgarorum essent in Baioaria...Caeterum legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabantur, ilico venire permisit. Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quererentur et contra eos auxilium sibi ferri deposerent, domum ire atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis constitutum redire iussi sunt.*”

⁵⁰ Uo. 167–170.: a. 825. „...*imperator...Bulgaricam legationem audivit; erat enim de terminis ac finibus inter Bulgaros ac Francos constituendis.*” a. 826: „*Cum regi Bulgarorum legati sui, quid egerint, renuntiassent, iterum eum, quem primo miserat, ad imperatorem cum litteris remisit, rogans, ut sine morarum interpositione terminorum definitio fieret vel, si hoc non placeret, suos quisque terminos sine pacis foedere tueretur. Cui imperator, quia fama erat Bulgarorum, regem a suo quodam optimate aut regno pulsum aut interfectum, respondere distulit; illoque expectare inisso propter famae certitudinem comperiendam Bertricum palatii comitem ad Baldricum et Geroldum comites et Avarici limitis custodes in Carantanorum provinciam misit. Qui cum reversus nihil certi super his, quae fama vulgaverat, reportasset, imperator legatum ad se evocatum sine litteris remeare fecit.*” „*Baldricus vero et Geroldus comites ac Pannonici limitis praefecti in eodem conventu adfuerunt et adhuc de motu Bulgarorum adversum nos nihil se sentire posse testati sunt.*”

⁵¹ *Annales Fuldenses Pars I. Einhardus*. 24.: a. 827. „*Bulgari quoque Sclavos in Pannonia sedentes misso per Dravum navali exercitu ferro et igni vastaverunt et expulsis eorum ducibus Bulgaricos super eos rectores constituerunt.*”

A DAI 31. fejezete Heráklisz császár korára tette a horvát és szerb betelepülést, ez a datálás azonban több okból is megkérdőjelezhető.⁵² A 30. és 31. caput ellentmondásai, amint azt már többen hangsúlyozták, szembeötlők.⁵³ A 30. caput szerint a fehér horvátok közül kivált nemzetség több évnyi harc után az avaroktól foglalta el Dalmáciát, egy részük pedig kiválva közülük Illiriát és Pannóniát foglalta el. Utóbb néhány évig frank uralom alatt álltak, akiket hétéves harc után tudtak elűzni. Bizánci uralomról nincsen szó e fejezetben, a horvátok eszerint ezután függetlenek maradtak, és a pápától kérték a keresztséget. Csak a tengerparti városok római lakossága maradt bizánci uralom alatt, majd I. Basileios engedélyével nyugalomuk érdekében a horvátoknak adóztak, csak formailag maradtak bizánci uralom alatt.⁵⁴ A Vita Karoli Magni ezzel egybehangzóan adja hírül, hogy a Dalmáciát hódoltató frankok egyedül a partvidék bizánci városait nem szállták meg.⁵⁵ A horvátok megtelepülésüket sok évvel követően (Μέχρι δέ χρόνων τινῶν υπετάσσοντο) az őket alávétő frankokat azok Kotzil nevű vezérével együtt hétéves küzdelem után elpusztították.⁵⁶ A frankok vezetője a Conversio Bagoariorum et Carantanorum (CBC) ismert *Chozil* (Kocel) pannóniai frank herceggel lehet azonos, aki apját, Priwinát követve 864-ben már hatalmon volt, és a 871-ben íródott CBC még életben levőnek tudja.⁵⁷ I. Basileios császár pedig 876–886 között uralkodott. A pannóniai frank hercegség aktív részese lehetett a délkeleti frank határok mentén élő szlávok feletti hatalomgyakorlásnak, hiszen a CBC szerint Chozil apját, Priwinát a morvák ölték meg, Chozilt magát a fentiek szerint pedig a horvátok. A hét évtizedes frank uralom a 9. század elején kezdődhetett, amelyet kevés idővel előzhetett meg a dalmáciai és pannóniai horvát megtelepülés.

A 31. caput szerint azonban a horvátok menekültekként érkeztek Herákliszhoz, és kifejezetten a császár parancsára üzték el Dalmáciából az avarokat, majd annak rendeletére telepedtek meg ott. E változat szerint a bizánci uralkodó hozatott papokat Rómából és építette ki a horvát egyházszervezetet. Ugyanakkor néhány sorral lejjebb már arról olvashatunk, hogy a pápa küldte a papokat és kereszteltette meg a horvátokat, mindössze ennek időpontját definiálja Heráklisz császár idejére. A 30. caputban említett frank fennhatóságról itt nincsen szó. A szöveg kifejezetten hangsúlyozza, hogy Horvátország Heráklisz óta szolgai módon alá volt vetve Bizáncnak. Joggal merülhet fel a gyanú, hogy Heráklisz császár személye a régi időkre visszamenő, már Horvátország létrejöttét is jogilag megalapozó bizánci fennhatóság igazolásaként került a szövegbe. A horvátok pápai megkeresztelése

⁵² DAI 1950. cap. 31., 147–149.: „...a rómaiakat Heráklisznak, a rómaiak említett császáranak idejében az avarok kiűzték, földjeik pusztává lettek. Így hát Heráklisz császár parancsára ezek a horvátok levérén és kiűzvéen onnan az avarokat (...) megtelepedtek az avaroknak ezen a földjén, melyen most is laknak.” „Heráklisz császár pedig elküldött Rómába és onnan papokat hozatott, s azokból érseket, püspököt, presbitereket és diakónusokat csinálván, megkeresztelte a horvátokat...”

⁵³ L. erre *Bilogrić* 2018. 4.

⁵⁴ DAI 1950. cap. 30., 146–147.

⁵⁵ Vita Karoli Magni. 13–14.: „...*utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam, exceptis maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit (...) ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret...*”

⁵⁶ DAI 1950. cap. 30., 142–145.

⁵⁷ *Szádeczky-Kardoss* 1998. 289–291.; CBC 2001. 84–85.

közismert és írott forrásokban megörökített tényként nem volt mellőzhető, a fejezet írója ugyanakkor ügyesen megpróbálta a bizánci közreműködést beleszőni a szövegbe.⁵⁸

A 29. caput szerint Dalmáciát a rómaiaktól az avaroknak is nevezett szlávok foglalták el cselrel, a rómaiak fegyverzetét magukra öltve. A 30. caput ugyanezt a történetet mondja el, azonban csak egy helyen szól szlávokról, utána mindig avaroknak nevezi a hódítókat. Míg a Heráklisz korában a Balkánra költözött szlávok, akiket a DAI *pagannak* titulál, az avarok alattvalóiként Bizánc ellen harcoltak, és a források e szlávokat avarnak is tekintik,⁵⁹ addig a DAI a horvátokról kifejezetten azt állítja, hogy azok az avarokat elűzve telepedtek meg. A horvátok tehát az avar uralom alatt álló szlávoktól vették el Dalmáciát a 30. caputban leírtak szerint. A horvátokat megelőző, avar fennhatóság alatti szláv betelepülés mind a 29., mind a 30. caput alapján megállapítható. Írott forrásaink és a régészeti adatok is megerősítik az avar kori szláv jelenlétet Dalmáciában. IV. Iván pápa (640–642) idejében a dalmáciai pogányokról szóló forrásadatot idéző Spalatói Tamás a szlávokkal azonosítja a keresztények támadóit, de egy 8. század második feléből származó forrásban is említve van egy 642-es szláv támadás Benevento ellen. A történetírásban ennek alapján elfogadott a korabeli szláv jelenlét Dalmáciában. Nincsenek azonban megbízható írásos adatok, amelyek említék a horvátokat Dalmácia területén a 9. század közepé előtt.⁶⁰ A DAI 29–30. fejezetében is szereplő szlávokat sem a DAI, sem a többi forrás nem mondja horvátnak. A 7. századi szláv betelepülést Dalmáciába a régészeti adatok is alátámasztják. A kora középkori hamvasztásos temetkezések sok lelőhelyről ismertek már Dalmáciában (Dubravice, Donje polje–Sv Lovre, Velim–Velištak). Időrendjük a 7. század közepétől a 8. századig, illetve a 9. század elejéig tart. A birituális temetők kormeghatározása sokszor bizonytalan, a biztosan datálható temetkezések a 8. századra és a 9. század elejére datálhatók. Szlavóniában, Vinkovciban 694 és 766, illetve 691 és 759 közé datált (C14) hamvasztásos sírok kerültek elő, a dalmáciai temetőkkel hasonlóságot mutató Belišće–Zagajci lelőhelyen a 7. század második felére és a 8. századra datálható sírok vannak.⁶¹

A szerbek esetében is az események utólagos átdolgozására gyanakodhatunk. A 32. caput azt állítja, hogy eredetileg Heráklisz császár Thessalonica tartományába telepítette be őket. Állítólag később a császár tudtával vissza akartak térni északi hazájukba, de miután átkeltek a Dunán, tettüket megbánva újabb földet kértek a császártól, aki megkeresztelve őket, az avaroktól elpusztított mai Szerbia, Pagania, Zachlúm, Terbounia és Kanalítia földjét adta nekik. A szerbek megkeresztelése a 32. caput állításával szemben nem Herák-

⁵⁸ Tibor Živković úgy véli, a DAI leírása a horvátok megkeresztelkedéséről a Historia Salonitanával közös egyházi forrás lehetett. A CBC egyik, a DAI 31. caputjához hasonló egyházszervezési aktusokat leíró szövegrészét jelöli meg, mint esetleges forrást. Szerinte azonban valójában Heraclius Constantine II. Konstans (641–668) idejében történhetett az esemény, akinek itáliai és dalmáciai kapcsolatai forrásokkal jól adatoltak. *Živković* 2012. 56–60.

⁵⁹ Pl. DAI 1950. cap. 29., 122–123.: fegyvertelen szláv népek, akiket avarnak neveztek. L. még *Szádeczky-Kardoss* 1998. 72–79., 147–148., 152–162., 213–215. Szádeczky 630 utánra teszi az avarok horvát legyőzését. Ugyanakkor kiemeli a horvátok között még 950 körül is élt avarok létezését is. Ezek etnikai jellegzetességeik egy részét inkább örözheték másfélszáz éven keresztül, mintsem három évszázadon át.

⁶⁰ *Bilogrić* 2018. 5–6.

⁶¹ Uo. 6–8.

lios, hanem I. Basileios idején történt, ahogy az a DAI 29. fejezetében is olvasható.⁶² A 6–7. századi betelepülők a valóságban nem Bizánc, hanem az avarok által a mai Görögország területére betelepített korai szlávok, akik a *Chronicon Monembasiae* tanúsága szerint egészen a 9. század elejéig Bizánctól függetlenül éltek ott. Peloponnészosz nyugati része az avar állam bukásáig szláv uralom alatt állt, a bizánciak csak 805–806-ban tudták legyőzni őket, aligha függetlenül az avar katonai hatalom egykorú megszűnésétől.⁶³ Így a Balkán nyugati részének 6–8. századi avar fennhatósága valószínűsíthető.

A délszláv kutatás hagyományosan a 7. századra helyezi a horvát és szerb bevándorlást. Újabban azonban felmerült az a lehetőség is, hogy a bevándorlásra csak a 9. század eleji frank hódítás nyomán, éppen a frankok akaratából kerülhetett sor. A hipotézis szerint ezt megelőzően a szlávok aligha törhettek volna át az avar szállásterület központi részén.⁶⁴

A horvátokat a DAI szerint új hazájukba vezető hét testvér személyneveire is komoly történeti következtetéseket alapoztak a kutatók. A horvát megtelepülés történetéből a hét testvérről vonatkozó szövegrész lehet a legkevésbé motivált ideológiai szempontból, hiszen személyneveik aligha lehetnek fiktív bizánci kreációk.⁶⁵ A *Klonkas*, *Lobelos*, *Kosentzis*, *Mouchlo*, *Chrobatos* és a *Touga*, *Bouga* nevek biztosan nem szlávok, bár közelebbi eredetük kérdéses. Tibor Živković szerint a 9. században biztosan szláv nyelvű horvátok aligha alkothattak volna nem szláv neveket őseiknek.⁶⁶ A kutatók többsége a DAI által Herákliosz korára tett első horvát uralkodót, Porgát a Dalmáciát 810 tájától 821-ig uraló Bornával azonosítja. Živković csatlakozva mások véleményéhez elfogadja a DAI által megadott kronológiát, 630 tájára téve a horvát bevándorlást. Érvei szerint Porga neve nomád, iráni eredetű lehet, míg Borna és rokonai, Vladislav, Ljudemisl nevei mind szlávok, egy ilyen drasztikus változás a névadásban pedig hosszabb idő alatt mehetett csak végbe. A szerző úgy véli, hogy a 7. századi horvát vezető réteg a dunai bulgárhoz hasonlóan nem szláv, hanem idegen, nomád eredetű lehetett.⁶⁷ Az öt fitestvér mellett a két nőtestvér megjelenése az alapítók között Emil Hersak és Boris Niksic érvelése szerint a nők olyan egyedi helyzetét tükrözi, amely az iráni népekre, a szarmatákra jellemző a forrásaink szerint. Elképzelhetőnek tartják, hogy a horvát etnogenézisben nomád, iráni elemek is részt vettek, Dalmáciába kerülésük szerintük összefügghet az anták 602-es avar legyőzésével, a horvátok egy generációval ez után jelennek meg Dalmáciában a DAI szerint. Érvelésükben egy Don melletti görög kolóniában előkerült felirat iráni *Xorothos* személynevére hivatkoznak, amelyet a horvát népnévvel már régóta próbálnak egyeztetni.⁶⁸

A névdivat drasztikus megváltozása azonban nem kizárólag a hét testvérnek a 9. századot évszázadokkal megelőző tevékenységével magyarázható. Az idegen eredetű nevek használatát jellemzően az átadó nyelv magasabb presztízse magyarázza. Esetünkben lehetett az avar az átadó nyelv, akár iráni, akár török eredetű nevekről van szó. Az avarok poli-

⁶² DAI 1950. cap. 31., 146–149.; Uo. cap. 29., 126–127. Megkeresztelésük időpontja 874: *Rokay–Takács* 1994. 638–639.; Harūn Ibn Yahya 879 táján már keresztényként említi őket: *Kmoskó* 1997. 191.

⁶³ Az avarok és a szlávok a Peloponnészoszon 218 évig uralkodtak: „Nem voltak alattvalói a rómaiak császáranak, sem másvalakinek.” *Szádeczky–Kardoss* 1998. 308.

⁶⁴ L. erre *Takács* 1991. 505–509.

⁶⁵ *Hersak–Niksic* 2007–2008. 105.

⁶⁶ *Živković* 2012. 114.

⁶⁷ Uo. 54–56.

⁶⁸ *Hersak–Niksic* 2007–2008. 105–109.

tikai presztízse pedig éppen a 9. század elején hanyatlott le gyors ütemben, így nem lehetetlen a névdivat gyors megváltozása az avaroknak korábban alávettett, vagy legalábbis azok regionális vezető szerepét elismerő szlávok körében ekkoriban.

A kutatásban felmerült az a lehetőség is, hogy a horvátok öt testvér által vezetett dalmáciai honfoglalását VII. Konsztantinosz császár a szkíta barbárok honfoglalásának leírására használt irodalmi modellek alapján alkotta volna meg. Francesco Borri érvelése szerint a legkorábbi dalmáciai források (*Historia Salonitana*, a dukljai pap történeti munkája) nem ismerik a történetet, holott a DAI szövege ismert lehetett a 12. századi Dalmáciában.⁶⁹ Jóllehet a fehér horvátok és a szerbek számos forrásban szerepelnek a 10–12. század folyamán, Borri nem látja bizonyíthatónak az északon és délen feltűnő horvát, szerb és abodrita nevet viselő népek genetikai kapcsolatát.⁷⁰ A szerinte világos etnikai kapcsolat nélkül feltűnő korabeli népnevek között említi a bulgár nevet is, ami azonban éppenséggel jól dokumentált esete egy korábban egységes népcsoport szétrajzásának. Szerinte a PVL-ben feltűnő horvátok is több, különböző csoport lehettek, hiszen csak egy viseli a *beli* nevet. A forrásokban Galíciától egészen Krakkóig előfordulnak a horvát nevek. A sok lehetséges lokáció közül szerinte csak a DAI által megadott hely, a Bajorország és Magyarország közelében elhelyezkedő terület lehet többé-kevésbé bizonyos. Konsztantinosz szerinte csak a többfelé ismert azonos népnevek alapján alkothatta meg a szétrajzás történetét.⁷¹ Ismereteink hiánya a 7–8. századi horvátokról jól magyarázható szerinte a bizánci írott források hiányával a 7. század második felében és a 8. században.⁷² Úgy véli, Konsztantinosz a korábban ismeretlen nép jelenlétét népvándorlással magyarázta. Ehhez görög és bizánci előképeket használt, például Hérodotoszt, aki igen hasonló módon hét testvér északról délre vándorlásáról ír. Hérodotosz a szkíta nevet máshol egy testvér nevéként használja, az egyik testvér a DAI történetében ugyanígy a horvát népvévet viseli. A bulgárok esetében is megvan ez a jelenség, szerinte ez motiválhatta Konsztantinoszt közvetlenül.⁷³ A szerbek és a szorbok között egyedül a DAI tud kapcsolatáról, ez szerinte arra utal, hogy Konsztantinosz ugyanezt az intellektuális modellt használhatta a szerb vándorlás megírásakor.⁷⁴ Úgy látja, hogy a DAI-ban leírt horvát győzelem a bulgárok ellen egy akkor kiformalódó új elitre utal Dalmáciában, amely az Európa keleti felén máshol is presztízzsel bíró horvát nevet vette fel vagy nyerte el szomszédaitól.⁷⁵

Elképzelésének ellentmond azonban azon észrevétele, hogy Konsztantinosz aligha kreálhatta maga a honfoglaló horvátokat vezető testvérek és Porga nevét, ezek szerinte a *De Cerimoniis*ban is megörökített horvát követségektől származhatnak.⁷⁶ Szintén névtani természetű elméletének másik nehézsége. Borri hangsúlyozza, hogy a DAI által az északi

⁶⁹ Borri 2011. 212.

⁷⁰ Borri hivatkozik a fehér horvátok szerepelésére a PVL-ben, Merseburgi Thiethmar *Chruvati* népére, I. Ottó (936–73) és III. Henrik (1039–56) egy-egy oklevelére. Említi Nagy Alfréd, valamint al-Ġayhānī, Ibn Rusta és al-Masʿūdī munkáit is, amelyek szintén tudnak a Kárpátoktól északra horvátokról és szerbekről. Uo. 213–214.

⁷¹ Uo. 214–217.

⁷² Uo. 222.

⁷³ Uo. 225–226.

⁷⁴ Uo. 229.

⁷⁵ Uo. 230.

⁷⁶ Uo. 226–227.

horvátokra használt *beli* név nem volt széles körben ismert, Bizáncban sem fordították le, az a dalmáciai horvátok által az északiak megkülönböztetésére használt név lehetett.⁷⁷ A horvát honfoglalók vezetőinek neve Borri érvelése nyomán eredeti horvát hagyomány lehet, az északi horvátokra a déliek által használt megkülönböztető *beli* jelző pedig a két csoport valóságos kapcsolatára utal. Nagyon érdekes Borri felvetése a Dalmáciában kialakuló új elitről, hiszen egy ilyen csoport 9. század eleji megjelenése jól illeszkedik a korabeli szláv népmozgások folyamatába.

Írott forrásban a horvát népnév elsőként 852-ben jelenik meg, amikor Trpimir herceg önmagát *dux chroatorum munere divínó*nak titulálja.⁷⁸ A 9. század első évtizedeiben Borna a *dux Dalmatiae* címmel szerepel, Ljudevit pedig *dux Pannoniae Inferioris* méltóságot viseli.⁷⁹ Kétséges emellett, hogy Alsó-Pannónia korabeli szláv lakossága egyáltalán horvátoknak tartotta-e magát, fejedelmük felkelésének leverésében a dalmát Bornának aktív szerepe volt.⁸⁰

A Herákliosz császár kora óta folyamatos balkáni szláv jelenlét mellett kétségtelenül számolnunk kell egy, a DAI keletkezését legfeljebb néhány nemzedékkel megelőző, 9. századi szláv bevándorlással is, amely a balkáni horvát és szerb etnikum kialakulását megmagyarázza, korábbi szláv csoportok integrációjával. A 7. században bevándorolt szlávok horvát és szerb asszimilációja, a korabeli forrásokban használt *avar* népnevük arra utal, hogy az avar politikai szervezet közreműködésével és fennhatósága alatt érkeztek új hazájukba és települtek meg ott. A horvátok és a szerbek mellett feltűnő önálló Pagania, Zachlúm, Terbounia és Kanalitia zsupánságok talán e korai szláv alakulatok maradványai lehetnek.⁸¹ Saját jelentősebb méretű, átfogó politikai szervezet hiányában az avar fennhatóság 9. század eleji megszűnése után az északról érkező, valószínűleg kis létszámú, ám politikailag megszervezett szláv törzs(rész)ek, katonai elitek új népalakulatokat szerveztek belőlük, saját nevüket hagyományozva az új formációknak.⁸² A *Historia Salonitana* erről a folyamatról írhat: „...azok a népek, amelyeket most horvátoknak (Chroate) mondanak, Curetes vagy Coribantes néven szerepeltek (...) összekeveredtek, s egyetlen nemzetséggé váltak: életmódban, szokásokban hasonlókká, egy nyelvűekké. (...) A többség gótoknak (Gothi) s ugyanúgy szlávoknak (Sclavi) is mondotta őket azok saját elnevezése nyomán, akik Polóniából jöttek.”⁸³

Konstantin Jireček klasszikus bolgár történetében a balkáni szlávok származására három lehetséges magyarázatot ismertet. Safařík szerint a bolgár-szlávok többsége az Ilmeny-tó, Dvina, Dnyeper és Oka folyók vidékéről származik, ezt azonos helynevek és a bolgár nyelv finnugor eredetű szavai bizonyítják szerinte. Kopitar úgy vélte, Szlovéniától egészen Bulgáriáig egyetlen szláv nép élt, amelyet a szerbek és horvátok beköltözése szakított ketté a 7. században. Drinov a sokféle bolgár nyelvjárás alapján a balkáni szlávok vegyes, keleti és nyugati szláv származását valószínűsítette. Jireček maga úgy vélekedett, hogy a bolgár-szlávok régi önelnevezése a *slovénin~slovène* volt. A görögök és a latinok elsőként őket is-

⁷⁷ Uo. 221.

⁷⁸ *Hersak–Nikšić* 2007–2008. 97–98.

⁷⁹ L. pl. *Annales Regni Francorum*. 150–151. a. 819.; illetve Uo. 149. a. 818.

⁸⁰ *Rokay–Takács* 1994a. 271.

⁸¹ DAI 1950. cap. 29., 124–125.

⁸² A 9. századi beköltözők kis létszámára utalhat például a Duna menti Dáciába (mai Bánság) lokalizált keleti abodriták régészeti nyomainak ottani hiánya. L. erre *Berta* 2018. 43.

⁸³ *Szádeczky–Kardoss* 1998. 154.

merték meg (Σκλαβηνοι, Sclaveni), és mind ők, mind maguk a szlávok lassan az összes azonos nyelvű törzsre használni kezdték nevüket. Jireček szerint a *slovēnin~slovēne* név elterjedésében a 9. századi Pannóniában *slovēne* lefordított egyházi könyvek szlávok közötti elterjedése is szerepet kaphatott.⁸⁴

A PVL valóban a Metód és a Konstantin-legenda szóhasználata nyomán nevezi Raszisztzlávot, Szvatoplukot és Kocelt a Duna menti *Slovēn'ska zemlja*, szláv föld fejedelmeinek.⁸⁵ A szlávok Duna menti földjének földrajzi helyéről két helyen szól: „Amikor a szláv nép... a Duna mentén élt, eljöttek hozzájuk a szkítáktól, vagyis a kozároktól a bolgároknak nevezettek...”⁸⁶ „...ahol most az Ugor és Bolgár föld van...”⁸⁷ A magyar és a bolgár föld a 11–12. században, a PVL összeállítására idején az Al-Duna mentén, Belgrád és a Vaskapu között érintkezett, így az irodalmi hagyományok szláv földjét is az Al-Duna vidékén, az Észak-Balkánon kereshetjük.

A PVL a *slovēne* nevet egyetlen szláv csoportra használja következetesen: „Azokat a szlávokat, akik az Ilmeny (Ilmer)-tó környékén telepedtek le, a saját nevükről nevezték el szlávoknak (slovēni). Ezek építettek egy várost, és a Novgorod nevet adták neki.”⁸⁸ A ruszok térítőjének tartott Szent András apostol a hagyomány szerint „megérkezett a szlávokhoz (*slovēne*), ahol most Novgorod van.”⁸⁹ A PVL több helyen is felsorolja a rusz hatalma alá tartozó törzseket: csúdok, szlávok, krivicsek, veszek; Novgorod első lakói a szlávok (slovēni) voltak, Polocké a krivicsek, Rosztové a merjék, Beloozeróé a veszek, Muromé a muromák; Oleg sok harcost vitt magával (882), varégokat, csúdokat, szlávokat, merjákat, veszeket, krivicseket; Oleg hadjárata Bizánc ellen (907), varég, szláv, csúd, krivics, merja, drevljan, ragyimics, poljan, szeverjan, vjatics, horvát, duleb, tiverc harcosokkal.⁹⁰

Jireček álláspontja a balkáni szlávok keleti szláv eredetéről reálisnak tűnik. A PVL valószínűsíti a hagyományt örökíthetett meg a balkáni szlávok még egységes szláv (*slovēne*) nevéből, őseik a 6–7. században a későbbi Novgorod környékéről érkezettek a Balkánra. A *slovēne* név a szláv írás és irodalom balkáni eredetének köszönhetően válhatott az összes azonos nyelvet beszélő törzs közös önelnevezésévé.

Raszisztzláv, Szvatopluk és Kocel Duna menti *Slovēn'ska zemlja*-ja, szláv földje átvezet minket a két Morávia problémájához.

A morvák szerepe a Közép-Duna-medencében

Forrásainkból az abodritákhoz, horvátokhoz és szerbekhez hasonlóan két morva nevet viselő szláv törzs egyidejű létezésére következtethetünk. Elsőként 822-ben tűnik fel a morva név: „omnium orientalium Sclavorum id est *Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum*”.⁹¹ A leírás világosan az elbai abodritáktól indulva

⁸⁴ *Jireček* 1889. 110–111.

⁸⁵ PVL 2015. 37.

⁸⁶ Uo. 23.

⁸⁷ Uo. 19.

⁸⁸ Uo. 20.

⁸⁹ Uo. 21.

⁹⁰ Uo. 31–32., 38–39.

⁹¹ *Annales Regni Francorum*. 159.

délkeleti irányban halad, egészen a 824-ben az Al-Dunánál feltűnő, vulgárisan *Praedenecenti*-nek mondott abodritáig. A morvák helyzetéről csak annyi derül ki mindebből, hogy csehektől keletre élhettek, keleti abodrita szomszédságuk viszont a Kárpát-medence déli részéi felé mutat. Raszisztzláv és Szvatopluk alattvalói a déli Morava folyó antik *Margus* nevét viselik. A 846., 855., 858., 863., 864. években a *Slavos Margenses* kifejezéssel identifikálják őket.⁹² A 855., 864., 871., 872., 873., 876., 892., 893., 894., 898., 899., 902. években pedig a *Slavos Marabenses* alakot olvashatjuk.⁹³ Egy másik korabeli forrásunk ugyanerre a tájra utal. A CBC 830-as évek elejére datálható beszámolója szerint 833 táján Priwina, a Duna feletti morvák fejedelme Moimir által elűzve Ratbodhoz, a frank *Marcha Orientalis* prefektusához menekült, akivel összekülönbözve Bulgáriába ment tovább. Onnan a Száva-vidéki Ratimarhoz érkezett, aki Ljudevit utódjaként a Dráva és Száva közötti Szlavónia ura lehetett. Majd a Száván átkelve jutott vissza Ratbodhoz, akivel megbékült.⁹⁴ A morvákra vonatkozó 10–11. századi adataink egyaránt utalnak északra és délre. 930–960 közötti földrajzi leírásban a csehek után következnek a morvák, majd a bulgárok, végül pedig egy, a Margus folyó nevét viselő nép.⁹⁵ Ibn Hayyān 942-es híradása megint a csehek szomszédságára utal: „Északra tőlük [a turkoktól] *Muravah* városa van és a szlávok többi országa.”⁹⁶ Ellenben egy 946–955 közötti időre datált információ (Dél)kelet-Pannóniát mondja az avarok és a morvák (margusi szlávok) földjének.⁹⁷ 973-ban Alsó-Pannóniát és Moesiát *Avaria* és *Maravia* országának mondják.⁹⁸ A 10. századi Naum-legenda is a bulgárokat jelöli meg a morvák szomszédaiként.⁹⁹ Egy 1059-re datált híradás *Morava* városát a magyarok és bulgárok határára, tehát a mai Belgrád környékére helyezi.¹⁰⁰ Forrásainkban tehát a Kárpát-medence északi és déli szomszédságában egyaránt szerepel egy *morva* nevű szláv törzs.

Vajon beszélhetünk-e egy nagyterületű államalakulatról, vagy a horvátokhoz, szerbekhez hasonlóan két külön morva politikai egységről van szó? A DAI 5 fejezete szól Moráviáról. A 13. caput szerint a türköktől délre van Megálé Morávia, Szvjatopolk országa, amit a türkök elfoglaltak.¹⁰¹ A 38. caput Megálé Morávia türk megszállásáról és a türkök

⁹² Annales Fuldenses Pars II. Ruodolfus 36., 45., 48–49., 56., 62.

⁹³ Annales Hildesheimenses. 17.; Annales Fuldenses Pars III. 75–76., 78.; Regino. 78., 112., 143.; Annalium Alamannicorum. 52., 53., 54.; Annales Fuldenses Continuatio Altahenses. 131–135.

⁹⁴ CBC 2001. 82.: a. 871. „...*Privina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum.*” „*Quam Privina timens fugam iniiit regionem Vulgariam...de Vulgariis Ratimari ducis adiit regionem. ... Privina ... pertransiit fluvium Sava ibique susceptus a Salachone comite pacificatus est cum Ratbodo.*”

⁹⁵ Bajor geográfus: *Veszprémy* 1996. 156.: „*Marbarii habent ciuitates XI. Vulgarii regio est immensa et populus multus habens ciuitates V. eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus ciuitates habere. Est populus quem nocant Merebanos, ipsi habent ciuitates XXX. Iste sunt regiones quae terminant in finibus nostris.*”

⁹⁶ *Élter* 2009. 62.

⁹⁷ Anonymi Zwetlensis: CFHH I. 1937–1943. 283–284.: „...*orientalis Pannonie regionumque Avarorum atque Marabarorum, sed et Slavorum.*” Pilgrim salzburgi érsek 10. század végi hamisítványa II. Agapitus (946–955) pápa korára.

⁹⁸ Benedictus VI. pápa: Epistola (973): CFHH I. 1937–1943. 396–398. „...*inferioris Pannoniae atque Moesiae regiones, quarum provinciae sunt Avaria atque Maravia.*” Pilgrim salzburgi érsek hamisítványa.

⁹⁹ *Király* 1976. 844–845.

¹⁰⁰ Annalista Saxo: CFHH I. 1937–1943. 215–226. 223: „...*ciuitate Morava, que in confinio Ungarorum et Bulgarorum sita est.*...”

¹⁰¹ DAI 1950. cap. 13., 64–65.

odaköltözéséről szól.¹⁰² A 40. caput témája a Belgrádon és Sirmionon túl fekvő, kereszteletlen Megálé Morávia, Szvjatopolk országa, amelyet a turkok megsemmisítettek.¹⁰³ A 41. caput szerint Morávia fejedelme Szvjatopolk volt, a turkok elfoglalták és odaköltöztek. Lakói a szomszédos bulgárokhoz, türkökhöz, horvátokhoz menekültek.¹⁰⁴ A 42. caput szerint pedig a Dunán túl, Morávia földjén, de a Duna–Száva között is laknak a turkok.¹⁰⁵ A fejezetek közös motívumai (Szvjatopolk fejedelemsége, a türkök általi megszállás, betelepülésük) egyaránt arra utalnak, hogy közös fejedelemmel bíró, egymás közelségében levő országokról lehet szó. Földrajzi helyzetét tekintve feltűnő, hogy (Megálé) Morávia Belgrádtól és Sirmiontól mért távolságát a DAI nem napokban adja, mint az ugyanitt szereplő többi helyét, hanem a „nagyon közel” meghatározás olvasható itt. Emellett a bulgárok, türkök, horvátok szomszédsága is a Száva–Al-Duna környezetére utal.

Összegzés: a szláv vándorlás és az avar Pannónia

A 9. századi szláv vándorlás időpontja az avar politikai hatalom 9. század eleji megszűnése és az északról délre vándorolt szláv törzsek új lakóhelyükön való 820-as évekbeli feltűnése közötti időben határozható meg. Döntő argumentum a vizsgált szláv törzsek 9. század eleji balkáni bevándorlására az a tény, hogy a Dalmácia nagy részét ekkor elfoglaló szerbek még az északon használt *sorab* néven szerepelnek, s nemcsak az északi abodriták jelenléte dokumentált, de az írott forrásban délen nem szereplő wilzek jelenlétére is egyértelmű bizonyíték van a 9. század közepi Zalaváron.¹⁰⁶ A vándorlás útvonala az avar politikai szervezetet felszámoló frank hatalom és az avarok érintkezési vonalán, Nyugat-Pannóniában kereshető. Több adat utal ebben az időszakban avarok és a bevándorló szlávok súlyos összeütközéseire e területen. 805-ben a szlávok támadásai miatt kért az avar capcan népe számára új területet, és azt a frank Limes Avaricus vonalán, Carnuntum és Savaria között nyerte el, nyilván a szlávokban veszélyt látó frank határvédelem támogatásával.¹⁰⁷ 811-ben pedig a frank hadak vonultak Pannóniába az avar–szláv konfliktus rendezésére.¹⁰⁸ Ljudevit lázadása után, 822-ben a helyzet normalizálódására utal az avar és szláv követek megjelenése a birodalmi gyűlésben.¹⁰⁹ Mivel az északról érkezett szlávok a Száva vidékén tűnnek fel a 820-as években, arra gondolhatunk, hogy az avarok ellenállása és a frankok beavatkozása nyomán Pannónia a vazallus avarok kezén maradt, az új szláv csoportokat a már korábban is szlávok lakta területekre irányította a frank hatalom. A császár a pannóniai avarok autonómiáját fenntartva és megerősítve az északi és déli szláv hatalmi centrumok együttes fellépését akadályozhatta meg. Ez a politika a 870-es évektől az avarok gyengeségét kihasználó Szvatopluk fellépésével megbukott, aki az északi és déli morvák,

¹⁰² Uo. cap. 38., 172–173.

¹⁰³ Uo. cap. 40., 176–177.

¹⁰⁴ Uo. cap. 41., 180–181.

¹⁰⁵ Uo. cap. 42., 182–180.

¹⁰⁶ *Szöke* 1996. 25. A Zalaváron „feltárt temetők régészeti és embertani adatai alapján dunai bolgár, déli (dalmáciai óhorvát) és nyugati (morva) szláv, germán (bajor, alemann) és északi szláv eredetű (wilz) elemek keveredtek a helyi, nyugati (duleb) szlávokkal már amúgy is kevert késő avar népességgel.”

¹⁰⁷ *Szádeczky-Kardoss* 1998. 306–307.

¹⁰⁸ *Annales Regni Francorum*. 135.: a. 811. „in Pannonias ad controversias Hunorum et Sclavorum finiendas...”

¹⁰⁹ Uo. 159.

más környező szláv törzsek hatalma alá vonásával a térség bajor hegemoniáját megrendítette. Pontosan úgy, ahogy Kézai megfogalmazza. Eszerint Pannóniának tíz évig nem volt királya, csak szláv, görög, német, messziánus (moesia) és vlah jövevények maradtak azokból a népekből, amelyek Etele életében közönséges szolgálói voltak. Fellépett végül Svatopluk, Morot fia, egy bizonyos fejedelem Polóniából, aki Bractát leigázva a bulgárokon és a messziánusokon uralkodott, majd a hunok kiűzése után Pannóniában hasonlóképpen uralkodni kezdett.¹¹⁰ A délszláv hagyományok saját nagyhatalmú uralkodójuknak tudják a morva fejedelmet. A *Chronicon Venetum* (Andreas Dandolo 1342–1354) szerint Svethopol Dalmácia királya volt, akinek népét Boldog Cyrill ígét hirdetve Krisztushoz térítette. Svethopol királysága négy részre oszlott, Fehér- és Vörös-Horvátországra, Rasiára és Boszniára. Svethopolt Honorius kardinális pápai legátus és Mihály konstantinápolyi császár ortodox püspökei koronázták meg.¹¹¹ Svatopluk megfékezésére Arnulf a magyarok segítségét volt kénytelen igénybe venni, akik a helyzetet felismerve átvették a morvák szerepét a térségben, ám azokénál sokkalta ütőképesebb haderejükkel képesek voltak végleg felszámolni a bajor hegemoniát.

A déli morvák lakóhelye, a Déli Morava völgye, Belgrád és Sirmium térsége legalább a Szerémség 827-es bulgár hódítása óta bulgár fennhatóság alatt állt. Ljudevit utódja, a Dráva-Száva között uraló Ratimir 833 tájától egészen 838-ig a bulgárok alárendeltje volt. 878-ban belgrádi bulgár püspökről olvasunk, 885-ben Metód tanítványai menekültek Belgrád bulgár parancsnokához. 1018-ban Sirmium bulgár püspöki székhelyként került bizánci kézre.¹¹² A Déli Morava folyó környezetének nyelve ma (is) jelentős mértékben eltér környezetétől, az ott használatos *torlački* nyelvjárások a szerb és a bulgár nyelv közötti átmenetet alkotnak.¹¹³ Nyelvük feltehető délszláv jellege egy régóta ismert problémára is magya-

¹¹⁰ SRH I. 1999. 141–194. 163.: „*Pannonia extitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Graecis, Teutonicis, Messianis et Ulabis advenis remanentibus in eadem, qui vivente Etbela populari servitio sibi serviebant. Surrexit tandem Zvataplug filius Morot, princeps quidam in Polonia, qui Bracta subingando Bulgaris, Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari.*” A Messianus név moesiait jelent: SRH II. 1999. 30. A Képes Krónika családja másolási pontatlanságnak betudható minimális eltéréssel ugyanezt a szöveget hozza, a Budai Krónika családja azonban kihagyja a szövegből a „...*qui Bracta subingando Bulgaris, Messianisque imperabat...*” mondatrészt, holott ugyanazokat a népeket sorolja fel az Attilának alárendeltek között. SRH I. 1999. 281. A Dubnici Krónikával ugyanez a helyzet. *Chronicon Dubnicense*. 23–24. A 14. század eleji *Descriptio Europae Orientalis* beszámolója is igen hasonló: „Magyarország királyságát hajdan nem Magyarországnak mondották, hanem Moesiaának és Pannoniának. (...) A pannonok pedig, akik akkoriban Pannóniában laktak, valamennyien a rómaiak pásztorai voltak, és tíz erős király uralkodott felettük egész Moesiaában és Pannóniában.” *Borzákné-Szegfű* 1988. 22. A *Descriptio* talán I. László titulusa (*Ungarorum item Messie Dei gracia rex*) nyomán azonosítja Magyarországot e két régióval. *Fraknoi* 1901. 279–280. A „tíz erős király” szövegrészlet a magyar források „tíz évig király nélkül” szövegrészletének romlott változata lehet, azonban forrásunk a Budai Krónika családjához hasonlóan nem tud Svatopluk bulgáriai és moesiait uralmáról. Ugyanakkor a *Descriptio* mellett Pannónia számos forrásban (*Odo de Deogilo*, *Anonymus*, *Relatio fratris Riccardi*, *Chronicon rhythmicum Sitticense*) előjövő *pascua Romanorum* jelzőjét Kézai nem ismeri. SRH I. 1999. 4. Kézai Svatopluk bulgáriai és moesiait uralmára vonatkozó ismerteinek forrása tehát kérdéses.

¹¹¹ CFHH I. 1937–1943. 58.

¹¹² *Fehér* 1956. 37–38.

¹¹³ L. erre pl. *Friedman* 2006. 106–108.

rázatot nyújthat. A 10. századi Naum-legenda szerint a morvák egy részét az ugrok [magyarok] foglyul ejtették, a többiek Bulgáriába futottak.¹¹⁴ A DAI a 10. század közepéről hagyományozta ránk, hogy a türkök [magyarok] által legyőzött morvák a szomszédos bolgárokhoz, türkökhöz és horvátokhoz menekültek.¹¹⁵ Morva csoportok tehát a 10. század elején a Kárpát-medence több pontján is megtelepülhettek. Számos, földrajzilag nem lokalizálható, bolgárszláv jellegű kifejezésünk és egyes helynevek alapján a nyelvészeti kutatás ma is úgy véli, hogy a honfoglalás idejében a bolgár jellegű déli szláv dialektus nemcsak a délkeleti peremterületeken, de a Kárpát-medence központi vidékein (a Budai-hegységtől a Bükkig, északabbra a Vág völgyétől Észak-Borsodig) is használatos volt.¹¹⁶ Az írott és régészeti adatok ezzel szemben világosan jelzik, hogy dunai bolgár vagy bolgárszláv népesség kimutatható mértékben Erdély kivételével bizonyosan nem élt a 9. századi Alföldön, de Pannoniában sem.¹¹⁷ Avar kori szlávok régészeti nyomai csak a Kárpát-medence pereméről, Zala megyéből, a felvidéki erdőzónából, a királyhelmei, szilágynagyfalusi leletcsoport és a Medgyes-kultúra területéről ismertek.¹¹⁸ A 9. századi Alföldön nincsen nyoma szlávokhoz köthető régészeti hagyatékknak.¹¹⁹ Nagy területre szétszórva letelepített, talán már keresztény módon (nem hamvasztással) temetkező déli morva-szláv népesség jelenléte magyarázhatja ezt a helyzetet.¹²⁰

Felhasznált irodalom

Annalium Alamannicorum

Annalium Alamannicorum Continuatio Sangallensis tertia. Codices Modoetiensis et Veronensis. Monumenta Germaniae Historica. Tomus I. Edidit *G. H. Pertz*. Hannoverae, 1826.

Annales Fuldenses

Scriptores Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum orientalis. Post editionem *G. H. Pertzii* recognovit *Fridericus Kurze*. Hannoverae, 1891.

Annales Hildesheimenses

Annales Hildesheimenses in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusí. Contulit cum codice Parisiensi *Georgius Waitz*. Hannoverae, 1878.

Annales Regni Francorum Scriptores Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Annales Regni

¹¹⁴ *Király* 1976. 844–845.

¹¹⁵ DAI 1950. cap. 41., 180–181.

¹¹⁶ *Zoltán* 2016. 37.

¹¹⁷ *Szalontai* 2000. 263–286.; *Szalontai* 2001. 106–129.; *Katona-Kiss* 2009. 37–56.; *Katona-Kiss* 2010. 168–214.

¹¹⁸ *Takács* 1997. 176.; ugyanígy *Bóna* 1989. 90–94.

¹¹⁹ *Bálint* 1996. 995.

¹²⁰ A déli morvákra részletesebben l. *Juhász* 2017.

- Francorum et Annales Q. D. Einhardi. Post editionem G. H. Pertzii. Recognovit *Fridericus Kurze*. Hannoverae, 1895.
- Bálint 1996 *Bálint Csanád*: Magna Moravia a magyar Alföldön? *Századok*, 130. (1996) 4. sz. 992–999.
- Berta 2018 *Berta Adrián*: A Nyugat-Bánság szlávként meghatározott lelőhelyei (6–12. század). In: Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében. 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa. Szerk.: *Hága Tamara Katalin–Koložsi Barbara*. Tempora Obscura 4. Debrecen, 2018. 25–60.
- Bilogrivić 2018 *Bilogrivić, Goran*: Urne, Slaveni i Hrvati. O paljevinskim grobovima i doseobi u 7. stoljeću. *Zb. Odsjeka povij. znan. Zavoda povij. druš. znan. Hrvat. akad. znan. Umjet.*, 36. (2018) str. 1–17.
- Bóna 1989 *Bóna István*: Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korban (279–895). In: Erdély rövid története. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Budapest, 1989. 61–98.
- Bóna 1999 *Bóna István*: Gottfried Schramm: Egy gát átszakad. Ein Damm bricht. *Századok*, 133. (1999) 1. sz. 184–186.
- Borri 2011 *Borri, Francesco*: White Croatia and the arrival of the Croats: an interpretation of Constantine Porphyrogenitus on the oldest Dal-matian history. *Early Medieval Europe*, 19. (2011) vol. 2. 204–231.
- Borzákné–Szegefű 1988 *Borzákné Nacsza Mária–Szegefű László*: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről: Descriptio Europae Orientalis (ford. Borzákné Nacsza M.–Szegefű L.) *Acta academiae pedagogiae Szegediensis. Series marxista-leninistica et historica*, 3. (1987–1988) 13–27.
- CBC 2001 *Kiss Péter*: Egy forrás a 9. századi Pannóniáról. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997-es edíciója. In: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerk.: *Róna-Tas András*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Budapest, 2001. 69–88.
- CFHH 1937–1943. *Gombos, F. Albin*: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I–IV. Academiae Litterarum de Sancto Stephano rege nominatae necnon Academiae Litterarum Hungaricae socius ordinarius. Budapest, 1937–1943.
- Chronicon Dubnicense *Chronicon Dubnicense. Historiae Hungaricae fontes domestici. Vol. III. Pars I. Accesserunt, recensuit et praefatus est M. Florianus*. Lipsiae, 1884.
- DAI 1950 *Bíborbanszüleltet Konstántin*: A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította: *Moravcsik Gyula*. Budapest, 1950.

Description of Europe

- Description of Europe by *King Alfred the Great*. In: MHK 314–315.
- Elter* 2009 *Elter István*: Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24. Szeged, 2009.
- Fehér* 1956 *Fehér Géza*: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. *Archaeológiai Értesítő*, 83. (1956) 25–38.
- Fraknoi* 1901 *Fraknoi Vilmos*: Szent László levele a montecassinói apáthoz. Hasonmással. *Értekezések a történeti tudományok köréből*, 19. Budapest, 1901.
- Friedman* 2006 *Friedman, Victor A.*: Determination and Doubling in Balkan Borderlands. *Harvard Ukrainian Studies*, 28. (2006) 105–116.
- Hersak–Nikšić* 2007–2008
Hersak, Emil–Nikšić, Boris: Croatian Ethnogenesis and the Nomadic Element *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged*, 7–8. (2007–2008). 97–110.
- Jireček* 1889 *Jireček, Konstantin Josef*: A bolgárok története. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 17. Nagy-Becskerek, 1889.
- Juhász* 2017 *Juhász Péter*: Egy legenda nyomában: Priwina és Kocel. Hol kereshetjük Mosaburgot? In: Tavasz Szél III. tanulmánykötet. Szerk.: *Dr. Keresztes Gábor*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2017. 444–454.
- Katona-Kiss* 2009 *Katona-Kiss Attila*: A Kárpát-medencei bolgár térhódítás a IX. században. Történeti észrevételek a régészet tükrében. *Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve*, 31. (2009) 37–56.
- Katona-Kiss* 2010 *Katona-Kiss Attila*: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. *Haditörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 1–2. sz. 168–214.
- Király* 1976 *Király Péter*: A Naum-életírás a magyarokról. *Századok*, 110. (1976) 5. sz. 842–852.
- Kmoskó* 1997 *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Budapest, 1997.
- Kmoskó* 2000 *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Magyar Őstörténeti Könyvtár 13. Budapest, 2000.
- KMTL 1994 Korai Magyar Történeti Lexikon. 9–14. század. Főszerk.: *Kristó Gyula*. Budapest, 1994.
- MHK 2000 A Magyar Honfoglalás Kútffői. Szerk.: *Pauler Gyula–Szilágyi Sándor*. Budapest, 2000. Reprint.
- PVL 2015 Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford.: *Ferincz István*. Szerk.: *Balogh László–Kovács Szilvia*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Budapest, 2015.

Regino Scriptores

Scriptores Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum conti-nuatione Treverensi. Recognovit *Fridericus Kurze*, Hannoverae, 1890.

Rokay–Takács 1994a

Rokay Péter–Takács Miklós: Horvátok. In: KMTL 1994. 270–273.

Rokay–Takács 1994b.

Rokay Péter–Takács Miklós: Szerbek. In: KMTL 1994. 638–639.

SRH I–II 1999 Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit *Emericus Szentpétery*. Vol. I–II. Budapestini, 1937–1938². Budapest, 1999.

Szádeczky–Kardoss 1998

Szádeczky–Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 289–291.

Szalontai 2000

Szalontai Csaba: Kritikai észrevételek a bolgárok szerepéről a 9. századi Nagyalföldön és Erdélyben. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica*, 6. (2000) 263–286.

Szalontai 2001

Szalontai Csaba: Bolgárok a 9. századi Alföldön? In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk.: *Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Szeged, 2001. 106–129.

Székegy 2001

Székegy György: Csehek és magyarok a 10–11. században. *Történelmi Szemle*, 43. (2001) 1–2. sz. 107–111.

Szőke 1996

Szőke Béla Miklós: Mosaburg–Zalavár. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás milleniumának tiszteletére. Főszerk.: *Vándor László*. Zalaegerszeg, 1996. 25–30.

Takács 1991

Takács Miklós: A Kárpát-medence, az Alpok délkeleti része, és a Balkán-félsziget kapcsolatai a 7–9. században. A jugoszláviai kutatások újabb eredményei. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, (1984–1985) 2. sz. 503–529.

Takács 1997

Takács Miklós: A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről). *Századok*, 131. (1997) 1. sz. 168–215.

Veszprémy 1996

Veszprémy László: Nyugati források a 9. századi Pannóniáról. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: *Veszprémy László–Kovács László*. A honfoglalásról sok szemmel 2. Budapest, 1996. 153–162.

Vita Karoli Magni Einhardus

Vita Karoli Magni. Recensuit *G. Waitz*. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis recusi. Vol. 5. Impensis bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1880.

- Živković* 2012 *Tibor Živković: De Conversione Croatorum et Serborum. A Lost Source.* Institute Of History. Monographs. 62. Belgrade, 2012.
- Zoltán* 2016 *Zoltán András: A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában.* In: *Nyelvelmélet és kontaktológia 3.* Szerk.: *É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla.* Piliscsaba–Budapest, 2016. 33–45.